

«МАЮ ВЕЛИКУ ЛЮБОВ ДО МАЛЮВАННЯ» (до 110-річчя від дня народження Катерини Білокур)

*До квіток – на молитву, на прощу йшла:
і від назв отих «мальва» чи «сон»
вона мліла й снагою тривожною
осипалась у світлу бездонь¹.*

Про життя і творчість визначної української художниці Катерини Білокур маємо численні публікації, як коротенькі згадки у газетах і журналах, музейних виставкових оглядах, так і монографічні нариси, біографічні романи, поетичні оди та наукові статті. Залежно від часу, в її творах знаходили і бачили то радість колгоспної праці в українському селі, то звеличення заможного радянського життя, то вияв національного духу. Полотна Катерини Білокур розглядали як наївне, примітивне мистецтво, сперечалися про їхню приналежність чи до народного, чи до професійного мистецтва; в них знаходили елементи модерну, соцреалізму, езотеризму. Але незважаючи на такі різноманітні розбіжності стосовно стилю робіт майстрині, всі автори сходилися в одному, що Катерина Білокур – унікальна, талановита і самобутня художниця.

Народилася Катерина Василівна Білокур 7 грудня 1900 р. у с. Богданівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (колись це була Полтавська, потім – Черкаська, а нині – Київська область). Батьки майбутньої художниці не були бідними, адже мали землю, будинок, критий залізним дахом, тримали худобу. Окрім Катерини у сім'ї Білокурів було ще двоє синів – Григорій і Павло. Писати й читати мала Катря навчилася рано за допомогою діда і батька. Із сумом вона згадувала ті часи, коли постало питання про школу: «Нашо ж Катрю оддавати в школу, як вона й сама учиться? Не буде рвать ні чобіт, ні свити, ходячи в школу, а буде вона вдома потроху на веретені прясти і грамоті учитись»², – радилася її родина. Коли саме Катерина відчула потяг до мистецтва, і коли вона поча-

ла виконувати перші малюнки сказати важко, адже сама зізналася: «А про малювання – я ще тоді не розуміла, що воно і в світі існує»³, «Було мені років 14, я щось таке малювала і при тім стратила чимало паперу, і коли батько побачили моє «твореніє», то одпорили мене... і приказали, щоб я більше не малювала. І я не малювала, хіба коли крадькома»⁴.

Виконуючи сільську роботу – садила, полола, пряла, ткала – Катря не полишала думки про малювання: «Як найде на мене, як то старі люди кажуть, той штих, – куди я не йду, що я не роблю, а те, що я надумала малювати, – слідом за мною. Та й спати я ляжу, а воно мені вчувається, а воно мені ввижається та нібито щось до мене промовляє, щоб я його не кидала, щоб я його не цуралась, щоб я його малювала, та чи на папір, чи на полотно вилила. То було вкраду в матері білого полотна та візьму вуглину, та залізу куди-небудь у затінок, щоб мене ніхто не бачив і не чув, та й почну виводити чорним по білому і хати, і млини, і дерева»⁵. Злет творчої думки майбутньої майстрині надавав їй сили та наснаги переживати осуд і нерозуміння батьків.

На початку 1920-тих років (1922–1923 рр.) Катерина Білокур прочитала в календарі про Миргородський технікум художньої кераміки. І навіть не уявляючи, що означає слово кераміка, головне, що там звучить слово «художній», а значить мова йде про малювання, Катря вирушила до Миргорода. Сповнена надіями і нестримним бажанням здобути мистецькі знання сільська дівчина не лякалася того, що жодного разу не була в місті, навіть не їздила потягом. Взяла з собою два малюнки, виконані вже не на

полотні, а на спеціально придбаному папері. Ці роботи, на думку Катерини, мали засвідчити, що вона має хист і право навчатися у художньому технікумі. Проте розмова в Миргородському технікумі закінчилася дуже швидко, адже за відсутності документів про закінчення семирічної школи у Катерини не було жодної можливості для навчання. Відсутність документів про освіту закрила Катерині Білокур шлях до художньої освіти, хоча, можливо, що неповторна чарівність її творів саме тому й збереглася, бо не була знівельована художньою «правильністю». З болем та розчаруванням Катерина повернулася додому. Тут, постійно долаючи осуд батьків, Катерина продовжувала малювати, водночас керувала драмгуртком у сільському клубі, сама виступала на сцені. Та й сільське оточення не було прихильним до неї, адже вона різко відрізнялася від нього як за плином своїх думок, так і за своїми діями.

У 1929 р. Катерині Білокур потрапила на очі газета, де було опубліковано оголошення про набір студентів до Київського театрального технікуму. Оскільки роки буденної тяжкої праці в селі, непорозуміння з близькими людьми не зуміли зламати наполегливість Катерини, то вона вирішила знову вступити до технікуму. Їдучи в Київ, Катря міркувала: «Аби вони прийняли хоч до театрального, а там, в Києві, художники й різні художні школи, там можна буде хороших фарб купити. Намалюю малюнки і покажу я їх художникам, а вони приймуть в ту школу художню – і буду я художник!»⁶. Бажанням вирватися з дому, де її малювання сприймали як спробу ухилитися від сільської роботи, а також бажанням здобути професійну художню освіту, щоб мати можливість спілкуватися з людьми творчості, не судилося здійснитися і на цей раз. Без документів про закінчення семирічної школи Катрю не прийняли і до театрального технікуму. А вона потім все життя шкодувала, що так і залишилася неосвіченою.

Настав тяжкий період у житті Катерини Білокур, адже майбутня художниця була вже у такому віці, коли жінка на селі мала бути заміжною, виховувати дітей, господарювати, а вона, Катерина, зі своїми мріями про малювання, не вписувалася в це загальноприйняте буденне коло. Навколо неї утворилася атмосфера непорозуміння, недоброзичливості, черствості, бездушності, глузувань і докорів. Особливо болісно переживала вона відсутність духовної підтримки з боку близьких людей. Гірким полином падали слова матері на серце Катерини: «Ото, – кажуть, – наказав нас Господь такою дочкою! У людей дочки в таких літах уже заміж повиходили, їх матері зятів мають, а наша (не при хаті згадувати) чортів малює!»⁷. Проте даний Богом

талант не давав Катрі спокою, знову й знову він вимагав самореалізації. Катерина з відчаєм шукала вихід – як у справжнє паломництво вирушила до Канева на могилу Тараса Шевченка: «Тарасе Григоровичу, батечку, голубчику, соколику, ви самі це гарно знаєте, теж колись по світу блукали та людей шукали, хоч ви мертвий, допоможіть мені стати художником!»⁸. Захоплена його генієм, вважала, що саме Великий поет дасть пораду, адже біографія Тараса Шевченка була взірцем для Катерини Білокур у подоланні труднощів. Ні нарікання матері та батька, ні кпини односельчан, ні відсутність рідної душі не зламали твердого характеру Катерини, навпаки, зміцнили її цілеспрямованість.

Часом розпач, розпука і драма непорозуміння з батьками, недоброзичливість односельців та місцевого керівництва, яке завжди докоряло Катерині за те, що не вступала до колгоспу, проймали Катерину так сильно, що вона ладна була покінчити з життям – пізньої осені 1934 р. Білокур здійснила спробу самогубства. Такими відчайдушними діями майбутня художниця виборювала собі право на творчість, адже Катря чітко усвідомила, що без малювання її життя – це не життя. І на всі зауваження батька: «Та на тебе люди будуть тюкати! Бо де ж таке видано, де ж таке чувано в світі білому, що темна, неосвічена баба-селянка та щоб була художником?!»⁹, Катря жорстко відповідала, що буде художником – починався довгий і тернистий шлях до слави. Отже, продовжувалася трагічна й жорстока боротьба таланту за можливість самореалізації та самоствердження.

Катерина Білокур з великими зусиллями опанувала непросте ремесло художника, самогужки, крок за кроком, відкривала закони образотворчості. Надавала перевагу живопису олійними фарбами, пензлики робила сама (декілька тхорячих волосинок прикручувала до вишневої гілочки), для кожної фарби використовувала окремий пензлик. Фарби також робила сама з буряка, калини, бузини, цибулі та різних трав. Спочатку вона намагалася писати безпосередньо на полотні, але картини швидко тьмяніли, тому почала працювати на ґрунтованому полотні. Специфікою її творів було те, що роботи виконувала від часткового до загального, тобто прописувала деталь за деталлю, примальовувала квітку до квітки. Таким чином, тільки на останній стадії роботи полотно набувало завершеного вигляду, хоча відомо, що професійні художники працюють над усією композицією, переходячи від загального до часткового. У своїх картинах авторка використовувала глибинну перспективу, світлотіньові моделювання. Улюбленими фарбами майстрині були ультрамарин і

синій кобальт, саме на синьому тлі написані найвідоміші полотна Катерини Білокур.

З раннього періоду творчості майстрині збереглися портрети Олі Білокур (1928 р.) і колгоспниці Тетяни Бахмач (1932 р.), полотна «Берізка» (1934 р.) і «Квіти над тином» (1935 р.). У подальшому художниця переважно малювала квіти. Катерина, перш, ніж написати будь-яке полотно, годинами вдивлялася в квітку, віднаходила в ній незвичайні форми, безліч кольорів і відтінків. Її квіти як живі, на них видно кожен жилочку на пелюстках, ніби ось-ось відчуєш свіжість аромату чарівної квітки. Квіти на полотні Катерини Білокур – це висока поезія кохання, страждань і надій.

Аналізуючи життя і творчість Катерини Білокур, захоплюєшся її одержимістю (у кращому розумінні цього слова). Сторінки її життя багато в чому трагічні, але водночас осяяні великим і глибоким оптимізмом, а також вірою в здійснення мрій. Їй, уже 39-річній жінці, яку в селі називали дивачкою, що малює квіточки, нарешті пощастило. Одного разу художниця, відвідуючи двоюрідну сестру, почула по радіо пісню «Чи я в лузі не калина була?» у виконанні Оксани Петрусенко. Пісня і надзвичайний голос співачки так вразили Катерину, що вона намалювала калину і написала лист Петрусенко та відправила його за адресою: «Київ. Академічний театр. Оксани Петрусенко». Малюнок калини, вкладений у конверт разом із листом, сподобався відомій співачці. Про те, що Оксана Петрусенко широко перейнялася долею художниці ми бачимо з листа Володимира Хитька, який тоді очолював художньо-методичну раду обласного Будинку народної творчості, до Василя Нагая: «У версії про «відкриття» Катерини Білокур співачкою Оксаною Петрусенко багато правди. Важко сказати, хто, власне, відкрив Білокур. Мабуть, вона сама себе відкрила, а ми всі лише допомогли їй у цьому... Десь улітку чи наприкінці 1939 року я дістав листа від Оксани Петрусенко і лист за вашим підписом з прикладенням до них малюнком із зображенням калини. Ми, пригадую, милувалися тонкими нюансами живопису, виконаному на полотні. В листі ви прохали зв'язатися з Катериною Білокур. Через деякий час я виїхав до Богданівки...»¹⁰. У Богданівці Володимир Хитько, коли побачив роботи майстрині, відразу ж збагнув, що Катерина Білокур – талановита і оригінальна художниця-самоука. Він відібрав кілька її полотен і відвіз їх у Полтаву, де показав художнику Матвієві Донцову. Рішення було однаковим – негайно влаштувати виставку Катерини Білокур. Таким чином, у 1940 р. у Полтавському будинку народної творчості відкрилася персональна виставка сільської художниці-самоуки, де було представлено 11 її

робіт. Ця виставка принесла славу мисткині і стала переломною віхою у її житті.

У 1944 р. Василь Нагай запропонував Катерині Білокур організувати ще одну виставку й закупити деякі її твори.

Натхненна успіхом і визнанням майстриня створила ряд відомих картин: «Декоративні квіти» (1945 р.), «Привіт врожаю» (1946 р.), «Колгоспне поле» (1948–1949 рр.), «Цар-колос» (1949 р.), «Сніданок» (1950 р.), «Квітка і берізка ввечері» (1950 р.), «Кавун, морква, квіти» (1951 р.), «Квіти і виноград» (1953–1958 рр.), «У Богданівці на Загреблі» (1955 р.), «Георгіни» (1957 р.), «Натюрморт із колосками і глечиком» (1958–1959 рр.). Квіти завжди писала живі (ніколи не зривала квітів), сідала поряд з ними й малювала з натури. Не відтворювати на полотні багатобарвну, життєствердуювальну квіткову красу, що несе радість і спокій оточуючим, художниця просто не могла. У своєму листі вона зізнавалася: «Ой Боже ж мій, як глянеш кругом, то гарна, а та ще краша, а та ще чудовіша! Та начебто аж схиляються до мене, та як промовляють: «Хто ж нас тоді буде малювати, як ти покинеш?» То я все на світі забуду та й знов малюю квіти»¹¹. Старанно копіюючи квіти з натури, художниця інтерпретувала по-своєму буття, у якому вони мали існувати – це був казковий світ, де водночас яскраво квітли городні та польові, весняні, літні та осінні рослини. Катерина Білокур саме через квіти передавала свої настрої, свій багатий світогляд. У творчому доробку художниці є й натюрморти з овочів і фруктів, пейзажі. Дмитро Горбачов підкреслює: «Її картини нагадують водночас і декоративне панно, і пейзаж, і натюрморт. Сільське ество і міську реалістичну культуру вона поєднує в такий дивовижний спосіб, що аналогій до її творчості майже немає, хіба що французька наївна малярка Серафїна»¹².

У 1949 р. Катерина Білокур була прийнята до Спілки художників України. Це було достойним поцінуванням таланту художниці, адже на зазначений рік на всю Полтавщину було лише чотири члени Спілки художників України: П. Горобець (з 1945 р.) і Б. Шербина (з 1949 р.) у Полтаві, різьбяр Я. Усик у Миргороді (з 1947 р.) і К. Білокур у Богданівці (з 1949 р.)¹³. У 1951 р. – нагороджена орденом «Знак пошани», одержала звання «Заслужений діяч мистецтв України». 27 лютого 1955 р. «обрана депутатом районної ради депутатів трудящих»¹⁴, а пізніше, 1956 р., – їй присвоєно звання Народного художника України.

Спрощене розуміння її картин турбувало і ображало Катерину Білокур, адже вона відчувала себе художником, усвідомлювала свій талант. У її листах знаходимо такі рядки: «Так і

моє малювання – до його не треба нічого добавляти і не можна в йому нічого змінити, а нехай воно так і залишається... Я не кажу, що я альфа і омега, я не кажу, що мої твори – це вже все. Ні, я боготворю і преклоняюсь перед тим малярним мистецтвом, яке преподається скрізь по всіх великих і малих школах, бо воно ж має велику силу і красу. Але ж і мої роботи жувати не треба. І нехай вона такою, яка є, – такою і залишається. Бо вам не сподобається те, а іншим – друге, то через деякий час я вже свої роботи не визнаю, як почну я з неї дещо викидати та дещо добавляти!»¹⁵. Художниця, як творча особистість зі своїми переконаннями і поглядами, мала право та такі заяви, адже вона виборола його великою ціною – ціною непосильної праці, самотності та відчаю.

У 1954 р. картини Білокур були включені до експозиції радянського мистецтва на Міжнародній виставці в Парижі. До речі, на цій виставці два полотна Катерини Білокур було викрадено («Цар-колюч», «Берізка»). У виписці із пояснювальної записки Головного адміністратора Французького національного музею – Лувру – зазначено, що на виставці ЮНЕСКО із восьми робіт «...художниці з радянського Союзу Білокур Катерини Василівни (у Літній галереї музею) при нез'ясованих обставинах викрадено дві роботи названого автора. ...Адміністрація Лувру приносить художниці Білокур свої вибачення за неприємний випадок у практиці нашого музею»¹⁶. На цій же виставці твори мисткині високо оцінив Пабло Пікассо. Усім відома історія про те, що він довго стояв біля картин Катерини Білокур, мов загіпнотизований, а потім назвав її геніальною й порівняв із Серафін Луїз із м. Санлі (художниця, що прославилася в наївному мистецтві й також малювала квіти) і додав: «Якби в нас була такого рівня художниця, ми змусили б світ заговорити про неї». Слід зазначити, що Пікассо був надзвичайно скупим на компліменти і на той момент знаходився в стані творчої депресії, що надає більшої вагомості його словам в оцінці української художниці.

Все життя Катерина Білокур тяжіла до людей розумних і освічених. І ось нарешті вона мала таку можливість – спілкуватися з художниками й мистецтвознавцями; зустрічатися і листуватися з Павлом Тичиною, Миколою Бажаном, Василем Касіяном, Антоном Середою, Матвієм Донцовим, Стефаном Таранушенком, Степаном Кириченком, у їхньому колі геніальна самоучка знайшла розуміння і повагу. Надія Клейн, українська художниця-монументалістка згадувала: «І от дивина! Провівши все життя серед простих селян, які її не розуміли, надто в молодості, ніде не навчалася етики, моралі, вона була внутрішньо інтелігентною, мабуть, від народження»¹⁷.

Особливе місце в творчості Катерини Білокур посідають листи. Вони дають можливість більш глибоко осягнути сенс духовних принципів, які становлять сутність її творчості, побачити думки, смаки, уподобання, настрої та проблеми художниці. З листів, з їхніх лірично-сповідальних місць, глибокою та відвертішою постає драматична доля художниці, образ Катерини Білокур окреслюється чіткіше, виразніше й емоційніше. У своїх листах Катерина Білокур була широю і відвертою, а в житті – скутою і зняквільною. Стефан Таранушенко, український мистецтвознавець, з яким художниця листувалася у 1952–1959 рр., згадував: «У житті Катерина Василівна виявилася значно замкнутішою, ніж у листах, у яких вона досягла нерідко високих філософських злетів думки, вражала цікавими спостереженнями над людиною і природою, глибоко розкривала свою думку, виявляла велику обізнаність у малярському мистецтві, демонструвала знання народної медицини»¹⁸. Вражає, що ці листи писала людина, яка не мала освіти, навіть початкової; засмучує, що художниця глибоко переймалася через свою неосвіченість, сільський побут і умови праці, які обмежували її творчість. З листів можна судити про тонку спостережливість Катерини Білокур. У них мисткиня давала точні й глибокі характеристики подій, людей, мистецьких творів, як своїх, так і чужих; вражала глибокою філософською мудрістю в поглядах на життя. Листи – це сповідь її душі, в них весь драматизм і все подвижництво її життєвого шляху. З листів майстрині чітко бачимо, що Катерина Білокур у житті була самотньо людиною, яка жадібно прагнула духовного спілкування з інтелігентними людьми, котрі б її розуміли та сприймали; бажала, щоб її твори були побачені та достойно оцінені.

В останні роки свого життя художниця створила неперевершені картини «Півонії» (1959 р.), «Букет квітів» (1959 р.), «Квіти і овочі» (1959 р.), «Натюрморт» (1960 р.). Але з кожним роком Катерині Білокур працювати ставало все важче і важче – до болю в ногах додався сильний біль у шлунку, давалися ознаки недостатня матеріальна забезпеченість і невлаштованість сільського побуту, проблеми в особистому житті та хвороба матері. 10 червня 1961 р. народної художниці не стало.

Творче життя Катерини Білокур стало подвигом. Дорогою ціною довелося сплатити майбутній художниці за хист до «того святого малювання». «Жертва, жертвовно прожите життя – ось що разом з талантом і працею створює художній світ майстрині, з його душевним багатством та щедрістю любові»¹⁹. Вражає велика віра Катерини Білокур у своє покликання, водночас, віддаєш належне її любові до мистецтва,

адже розумієш, що в умовах села, самотужки, без вчителів, стати художником і творити, досягаючи при цьому високого рівня майстерності, яке визнавалося в усьому світі, може лише сильна, цілеспрямована, талановита та жертвна Жінка.

Отже, Катерина Василівна пройшла тернистий шлях, проте, незважаючи на всі негаразди і перешкоди в житті майстрині, вона була щасливою людиною, бо досягла вершин у мистецтві. Катерина Білокур свідомо присвятила своє життя тому, щоб її, просту жінку-самоуку, визнали художницею і вона досягла цього, навіть більшого – її визнали не просто художницею, а геніальною художницею.

В 1977 р. у с. Богданівка відкрито меморіальний музей художниці, на території якого встановлено пам'ятник мисткині (автор Іван Білокур). Окрім цього, свої скульптурні пам'ятники Катерині Білокур присвятили Галина Кальченко, Іван Гончар. І хоча ці скульптури були не зовсім традиційними для радянського мистецтва, але все-таки вони зображали художницю селянкою. Полотна Катерини Білокур почали виставляти в музеях України; в м. Яготин відкрито Картинну галерею, де експонуються роботи майстрині, а також твори українських художників, присвячені її пам'яті; в Києві є вулиця, названа на честь Катерини Білокур; видано альбоми, книги, мистецтвознавчі дослідження, створено науково-документальні та художні фільми, присвячені художниці; засновано пре-

мію імені Катерини Білокур. Нині щорічно в залах Державного музею українського народного декоративного мистецтва вручають Премію імені Катерини Білокур.

Ніна Авер'янова

¹Квітчаста К. Квітом-шепотом, квітом-трепетом. Поезії про Катерину Білокур / Катерина Квітчаста. – Суми, 2002. – С. 11. ²Білокур К. Я буду художником! Докум. оповідь у листах художниці, розвідках Миколи Кагарлицького / Катерина Білокур. – К., 1995. – С. 54. ³Там само. – С. 57. ⁴Там само. – С. 54. ⁵Там само. – С. 57. ⁶Там само. – С. 55. ⁷Там само. – С. 57. ⁸Там само. – С. 58. ⁹Там само. – С. 55. ¹⁰Катерина Білокур очима сучасників / Спогади, есеї, розвідки, матеріали з архіву художниці підготував, упорядкував М. Кагарлицький. – К., 2000. – С. 26. ¹¹Білокур К. Я буду художником! Докум. оповідь у листах художниці, розвідках Миколи Кагарлицького / Катерина Білокур. – К., 1995. – С. 79. ¹²Горбачов Д. Магічний соцреалізм / Дмитро Горбачов // Червоних сонць протуберанці. Збірник мистецтвознавчих і культурологічних праць до 100-річчя Катерини Білокур. – К., 2001. – С. 91. ¹³Ханко В. Мистецьке життя Полтави у дзеркалі історії / В. Ханко // Образотворче мистецтво. – 2008. – № 3. – С. 20. ¹⁴Білокур К. Я буду художником! Докум. оповідь у листах художниці, розвідках Миколи Кагарлицького. – К., 1995. – С. 69. ¹⁵Там само. – С. 98–99. ¹⁶Яворивский В. А. Портрет по воображению: Роман / В. Яворивский. – М., 1985. – С. 236–237. ¹⁷Катерина Білокур очима сучасників / Спогади, есеї, розвідки, матеріали з архіву художниці підготував, упорядкував М. Кагарлицький. – К., 2000. – С. 47. ¹⁸Там само. – С. 38. ¹⁹Найден О. «Благословенное Господем дело» / О. Найден // Червоних сонць протуберанці. Збірник мистецтвознавчих і культурологічних праць до 100-річчя Катерини Білокур. – К., 2001. – С. 62.

Із джерел

До 110-річчя від дня народження Юрія Липи

Роман Борковський

Основні ідеї Драгоманова, Липинського, Донцова і Липи

Липа вийшов із школи Донцова, але не цілком пішов слідами свого вчителя. Доктрина Донцова швидко почала його незадовольняти. В ній він вбачає дві небезпеки для української національної справи. Перша лежала в занадто великім відокремленні донцовців від цілоти національного життя. Поставала загроза витворення вузького націоналістичного гетта без сильнішого впливу на біг життя. Донцовському означенню «наш світ» (під яким Донцов розуміє світ виключно українського націоналізму, як певного означеного суспільно-політичного руху), Липа протиставляє означення: «Український світ». Завданням

українського націоналізму, він вважає не перероблення всього, українства на націоналістичний лад, з підняття цілої нації на боротьбу за державну незалежність. В цій боротьбі українському націоналізмові (як політично-суспільному рухові) припадає почесна роля бути організатором та проводом тієї історичної боротьби. Проте, Липа, на жаль, не встиг цілком розвинути й скристалізувати своєї позитивної програми. Значення його, однак, в тому, що він пішов шляхом синтези, стараючися перебрати від своїх попередників усе цінне, тривале, від-